

گل‌های صحرائی را همیشه رایحه‌ای دل‌انگیز است

گل‌های صحرائی

پژوهشی در سری برنامه‌های گل‌های صحرائی موسیقی ایران
برنامه‌های وزین گل‌های صحرائی در دهه ۳۰ و ۴۰ از رادیو پخش شد

به اهتمام: سید علیرضا علیزاده دربندی

گلهای صحرائی

پژوهشی در سری برنامه‌های
گلهای صحرائی موسیقی ایران

به اهتمام
سیدعلیرضا علی‌زاده دربندی

فهرست مطالب

از صفحه ۵ تا صفحه ۱۴

از صفحه ۱۵ تا صفحه ۱۵۲

از صفحه ۱۵۳ تا صفحه ۱۹۶

از صفحه ۱۹۷ تا صفحه ۲۱۹

فصل اول: به بهانه مقدمه

فصل دوم: برنامه‌های گلهای صحرائی همراه با شماره

فصل سوم: برنامه‌های گلهای صحرائی مخصوص و بدون شماره

فصل چهارم: فهرست هنرمندان و اشعار اجرا شده

به بهانه مقدمه

گل‌های صحرائی را همیشه رایحه‌ای دل‌انگیز است.

در پایان اغلب برنامه‌های گل‌های صحرائی این جمله توسط گوینده برنامه بیان شده است. بیش از نیم قرن پیش زمانی که زنده یاد داوود پیرنیا به فکر ایجاد برنامه‌های گل‌ها افتاد شاید هرگز نمی‌دانست که چند عنوان برنامه و از هر عنوان چند شماره برنامه خواهد ساخت ولی آنچه در ذهن می‌پرورانید مملو از عشق و علاقه به شعر و موسیقی بود که می‌بایست به شکلی زیبا به مردم معرفی شود.

گل‌های صحرائی یکی از شش عنوان برنامه‌ای بود که توسط داوود پیرنیا پایه‌گذاری شد، ولی در هیچ سندی و یا مدرکی تاکنون نوشته نشده که اولین اجرای برنامه از گل‌های صحرائی در چه تاریخی ساخته شده و از رادیو پخش گردیده و حتی اولین شماره‌ای که در این گروه به دست آمده و اغلب علاقه‌مندان آن را اولین برنامه فرض کرده‌اند چرا توسط گوینده برنامه شماره‌اش ذکر نشده و فقط گفته شده گل‌های صحرائی، متأسفانه به غیر از اولین گل‌های تازه که مشخصاً شماره آن ذکر شده است بقیه پنج نوع دیگر گل‌ها اولین شماره‌اش با ذکر شماره تاکنون به دست نیامده. در گل‌های جاویدان که به گفته شخص داوود پیرنیا ۱۰ دقیقه بوده اصلاً پیدا نشده، گل‌های رنگارنگ که شماره ۱۰۰ اولین برنامه‌اش بوده ذکر شماره نشده و فقط به شهادت استاد تجویدی می‌شود باور داشت، در اولین برگ سبز هم ذکر شماره نشده و فقط گفته شده برگ سبز، در یک شاخه گل هم که تاکنون اصل این برنامه به دست نیامده و آنچه موجود است از برنامه‌ای مخصوص صبا ساخته شده که فقط گفته شده از شاخه گل‌های اولیه، و در گل‌های صحرائی هم که متذکر شدم، لذا از برنامه‌های اولیه گل‌ها و مدیریتی که اعمال شده نمی‌توان توقع زیاد داشت زیرا وضعیت کار منسجم نبوده و تقریباً یک حالت آزمایشی داشته که بتوانند

تشخیص دهند مشکلات و کمبودها در چه زمینه رخ می‌دهد که به تدریج آن‌ها را بر طرف سازند بنا بر این آنچه را که بنده در اینجا مطرح می‌کنم از شواهد و قرائنی است که از متن برنامه‌های موجود می‌توان نتیجه‌گیری کرد و تاکنون مطالب تکنیکی برنامه‌های گلها در هیچ منبعی به طور مستند و کامل نوشته نشده و آنچه پراکنده در برخی کتب دیده می‌شود خاطرات اساتید و یا هنرمندانی بوده که در آن زمان همکاری داشته و به برخی از مشاهدات خود پرداخته‌اند.

آقای ایرج برخوردار محقق و پژوهشگر رادیو (در کتاب موسیقی رادیو و نقش مدیریت) در بخش گل‌های صحرایی می‌نویسد.

فکر اصلی و هسته مرکزی برنامه گل‌های صحرایی را نغمه‌های موسیقی مناطق مختلف ایران تشکیل می‌دهد. در واقع توجه دست‌اندرکاران موسیقی گلها به نغمه‌های محلی، ضمن ایجاد تنوع در مجموعه گل‌ها معرفی و ارائه ملودی‌های زیبای بومی و آشنا کردن شنوندگان با آن‌ها بوده است. گاه این توجه به آن حد است که نغمه‌های بومی مناطق آن سوی مرزهای ایران را هم که با شناخت و سلیقه مردم این مرز و بوم مبیانت ندارند به حیظه معرفی در این برنامه کشانده است، مثلاً نغمه‌های داغستانی، آذر بایجانی، ارمنی و...

در مجموعه گل‌های صحرایی از دکلاماسیون اشعار و ساز تنها با رعایت تناسب استفاده شده است. این برنامه‌ها در مدت زمانی بین ۱۲ تا ۱۵ دقیقه تهیه شده‌اند و به ندرت در میان آن‌ها برنامه‌هایی با مدت بیشتری دیده می‌شود. در برنامه‌های گل‌های صحرایی اغلب مقدمه‌ای توسط یک ارکستر نواخته می‌شد که در واقع معرفی ملودی یک ترانه محلی به حساب می‌آمد و گوینده، اشعار برگزیده ترانه محلی را که اکثراً دو بیتی بود، دکلمه می‌کرد. در بیشتر مواقع مقدمه ارکستری و دکلمه شعر توأمأ عرضه می‌شدند.

در پایان برنامه ترانه محلی با صدای خواننده و با همراهی ارکستر به اجرا در می‌آمد. با بررسی به عمل آمده بیشترین ترانه‌های برنامه‌های گل‌های صحرایی به مناطق خراسان، گیلان، آذربایجان، لرستان بختیاری و فارس تعلق داشتند. علاوه بر دو بیتی‌های بابا طاهر و فائز عموما از دو بیتی‌های معروف خراسان، فارس، گیلان و همچنین نمونه‌هایی از دو بیتی که بر اساس گویش‌های بومی توسط شعرای معاصر سروده شده بودند استفاده می‌شد. خوانندگان ترانه‌های محلی در برنامه گل‌های صحرایی الزاماً از اهالی بومی و محلی نیستند و به همین جهت در این مجموعه، ترانه‌هایی را می‌شنویم که از لحاظ بیانی به زبان فارسی محاوره‌ای نزدیک بوده و

صرفاً تلفظ خاص واژه‌ها یاد آور حالات و ویژگی‌های عام زبان محلی می‌باشد. معروف‌ترین خوانندگان برنامه‌های گل‌های صحرائی عبارتند از:

سیما بینا، الهه، رشید مستقیم، ناصر مسعودی، جفرودی، کورس سرهنگ زاده، شمس، عقیقی (انوشه)، ویگن، عبدالوهاب شهیدی و ناهید. به نقل از دفتر گل‌های صحرائی، آرشیو صدای جمهوری اسلامی ایران برنامه‌های گل‌های صحرائی فاقد قطعات آوازی بود و فاصله بخش‌های آغاز و پایان برنامه را ساز تنها که به وسیله یکی از تکنوازان اجرا شده بود تشکیل می‌داد.

مجموعه برنامه گل‌های صحرائی در ۶۸ برنامه مستقل تهیه شده و عرضه شده است. آن چه از تحقیقات آقای برخوردار استنباط می‌شود چیز خاصی که ما از آن مطلع نباشیم ندارد و فقط ایشان برنامه‌ها را ۶۸ برنامه شماره دار اعلام کرده که در این کتاب فقط ۶۲ برنامه شماره دار ذکر شده و ۶ برنامه طولانی تر که شماره آن اعلام نشده ولی در مجموع همان تعداد می‌شود.

البته ایشان متذکر نشده که آیا تمام برنامه‌ها با شماره در آرشیو رادیو موجود است یا فقط به آنچه در فهرست دفتر گل‌های صحرائی بوده اکتفا کرده.

و حال به ادامه برداشت‌های نگارنده از نسخ صوتی می‌پردازیم.

گل‌های صحرائی احتمالاً بعد از ابداء برنامه‌های برگ سبز و قبل از آغاز برنامه‌های شاخه گل پایه‌گذاری شده و آنچه مشخص است این است که اکثر برنامه‌ها مدت زمانی حدود ۱۵ دقیقه داشته و معمولاً فقط یک ترانه محلی در آن خوانده می‌شده و اشعاری که در برنامه دکلمه شده از اشعار محلی و یا شاعرانی چون بابا طاهر و یا فایز دشتستانی بوده و اغلب لهجه دکلمه هم محلی تلفظ شده، در برخی از این برنامه‌ها ترانه گاه در ابتدا و انتهای برنامه اجرا شده و در برخی دیگر فقط یکبار اجرا شده است، با کمال تعجب در برخی از برنامه‌ها اصلاً دکلمه اجرا نشده و گوینده فقط در پایان جمله معروف "گل‌های صحرائی را همیشه رایحه‌ای دل‌انگیز است را بیان داشته از خصوصیت دیگر برنامه‌های عادی گل‌های صحرائی می‌توان به این موضوع اشاره کرد که هر برنامه را فقط یک خواننده اجرا کرده و به علت وقت کم برنامه برخلاف برنامه‌های دیگر گل‌ها که گاه بیش از یک خواننده شرکت می‌کرده در گل‌های صحرائی چنین نشده، البته ناگفته نماند که تعدادی چند از برنامه‌های گل‌های صحرائی بدون شماره و تقریباً مخصوص از رادیو پخش شده که بیش از یک خواننده در آن اجرا داشته‌اند و در واقع برخی از اجراهای برنامه‌های شماره دار بوده که در این برنامه مخصوص گنجانده شده‌اند ولی از متفاوت

بودن اشعار متن برنامه می‌توان تشخیص داد که این اجراها فقط بهم متصل کردن چند ترانه نبوده بلکه تغییراتی در اشعار متن داده شده، گر چه در این برنامه‌های مخصوص اجرای ترانه‌های متفاوت محلی گاه از یک دستگاه بخصوص موسیقی بهره نمی‌گرفته و ممکن بوده هر بخش آن از یک مقام خاص پیروی کند و نیز آهنگ محلی آن با توجه به اجرای خواننده از ناحیه خاص کشور و استان پیروی می‌کرده، به عبارت دیگر در یک برنامه ممکن است آهنگ و یا ترانه‌ای از ناحیه خراسان و سپس از ناحیه فارس و یا نواحی گیلان و مازندران بشنویم، تنوع در اجراهای ترانه‌های محلی در گلهای صحرایی زیاد نیست، گاهی اوقات یک ترانه در برنامه‌های گوناگون با صدای خوانندگان متفاوت خوانده شده، تعداد خوانندگان برنامه‌های گلهای صحرایی محدود بوده اگر چه اغلب آنان در برنامه‌های دیگر گلهای شرکت داشته‌اند و با لهجه فارسی خوانده‌اند ولی در گلهای صحرایی اگر هم اهل تهران بوده‌اند و در شهرستان به دنیا نیامده‌اند سعی کردند که اجرا حالت محلی داشته باشد. مثلاً خانم سیما بینا که بیشترین اجرا را در گلهای صحرایی داشته به علت آشنایی با زبان محلی استان خراسان ترانه‌های محلی را با حس و حال زیبایی اجرا کرده، بنا بر تحقیقات و شواهد و نوارهای موجود ۶۲ برنامه در گلهای صحرایی ساخته شده که از شماره یک آغاز شده و به شماره ۶۲ ختم شده و همانگونه که در بالا ذکر شد تعدادی برنامه‌های مخصوص تهیه شده که این برنامه‌ها طولانی‌تر از برنامه‌های شماره دار بوده و توسط علاقه‌مندان از رادیو ضبط شده و یا توسط شرکت‌های نوار به بازار توزیع شده، از این گروه نیز ۷ اثر به دست آمده که به صاحب‌دلان تقدیم شده است، و در گروه برنامه‌های شماره دار ۱۲ برنامه است که به دست نیامده و امید است با همت دوستان صاحب‌دل یافت شده و به دست عاشقان گلهای برسد.

نکته دیگری که در گلهای صحرایی مشهود است فقط یک برنامه با شماره ۱۱ ساخته شده که با شماره ۱۱ الف کاملاً مشابه است و معلوم نیست علت چه بوده، بنده تصور دارم شاید گوینده اشتباه کرده باشد و یا آنکه قرار بوده دو برنامه ساخته شود ولی توجه نشده که کاملاً مشابه هستند، ولی معمولاً نسخه ب از یک شماره بیشتر در گلهای رنگارنگ مرسوم بوده ولی در انواع دیگر گلهای هم بغیر از گلهای جاویدان لااقل یکبار دیده شده، در گلهای صحرایی به هر دلیل که بوده معرفی خوبی از مشخصات برنامه داده نشده و اغلب بسیار کوتاه بوده و نام برخی از هنرمندان از قلم افتاده و بخصوص در مواردی نام خواننده ذکر نشده است، اجرای دستگاه برنامه و نوع آهنگ محلی که به کدام ناحیه مربوط بوده از دیگر نکات فراموش شده در

معرفی‌ها محسوب می‌شود، به شعر ترانه و سازنده آهنگ و تنظیم کننده آن توجه خاص نشده و در برخی موارد تناقض در معرفی‌ها دیده شده که در پا ورقی به آن اشاره کرده‌ام. تعداد هنرمندان سلو نواز در گلهای صحرائی بیش از انگلستان دست نیست و اغلب برنامه‌ها با ساز دلنشین استاد حسن کسایی و یا استاد رضا ورزنده و یا استاد احمد عبادی مزین شده است. برخی از ترانه‌های محبوب و مردم پسند مخصوصاً از آثار دلنشین آقای ناصر مسعودی در چندین برنامه از گلهای صحرائی استفاده شده که گاه همان اجرای سنتی قبلی بوده و گاه برای ارکستر تنظیم شده است، به نظر می‌رسد که مدیران برنامه در آن زمان از تمام خوانندگان که در زمینه آهنگ‌های محلی تبحر داشته و می‌توانستند به هر چه زیبا تر شدن برنامه‌ها و افزودن شمارگان آن‌ها کمک کنند بهره نبرده‌اند چون می‌بینیم از خوانندگانی چون گلوریا روحانی، پری زنگنه، بانو شمس، منتجم شیرازی روانبخش، فریدون پور رضا و چندی دیگر آثاری ضبط نشده و برخی دیگر مانند آقای آشورپور و خانم ناهید دامی، حواد و آقای شهیدی

آثار اندکی موجود است، بدون تردید می‌دانیم که آهنگ‌های محلی در ایران چقدر وسیع بوده و امکان این وجود داشته چندین برابر آنچه امروز در دست ما موجود است تهیه و ضبط شود، امروزه خانم سیما بینا بسیاری از ترانه‌های محلی نقاط مختلف ایران را گردآوری کرده و امیدواریم که روزی با تمام اطلاعات لازم از قبیل شعر ترانه، سازنده آهنگ و دستگاه اجرا شده و متن کامل شعر محلی آن به شکل مکتوب در اختیار صاحبان ذوق قرار گیرد.

داوود پیرنیا اسامی را که برای حفظ و اشاعه موسیقی و شعر انتخاب می‌کرد دقیقاً با شناسنامه برنامه می‌سنجید و آنچه از رادیو پخش می‌شد آن احساس خاص را به شنونده منتقل می‌کرد. مثلاً نام گلهای صحرائی یعنی گلی که در صحرا به شکل خود رو رشد می‌کند و با گلهای دیگری که به دست بشر در باغ و بستان و باغچه کاشته می‌شود فرق دارد، لذا مفهوم گلهای صحرائی از نظر موسیقی یعنی اجرایی از موسیقی که برخاسته از احساس درونی مردمان یک منطقه خاص از کشور باشد که به شکل سینه به سینه و از روی خلوص نیت نسل پس از نسل خوانده شده و نواخته شده، به عبارت دیگر چون مکتوب نشده بسیار شکننده است و چون به شکل خود رو نشو و نوا داشته می‌بینیم که در اشعار آن واژه‌های متغیر بسیار می‌بینیم و اگر امروز ما در حفظ شعر و آهنگ آن نکوشیم بدون تعارف به تدریج آن‌ها را فراموش خواهیم کرد و نسل‌های آینده از این آهنگ‌های دلنشین بی بهره خواهد بود، در برنامه‌های گلهای صحرائی هم کسانی که به موسیقی محلی ایران خدمت کرده‌اند و تنظیم‌های دلنشینی مانند استاد حواد

گل‌های صحرایی برنامه شماره ۱ (ای دل بنالم) سیما بینا، آهنگ محلی خراسانی، درشور، دشتی

منوچهر نوذری: گل‌های صحرایی

دکلمه روشنک:

(الا دختر که بابایت گدایه) ۲ دو چشمای نرگست کار کجایه
(چکار داری که بابایم گدایه) ۲ دو چشمای نرگسم کار خدایه
ارکستر گل‌های آهنگ دل‌نشینی را با تنظیم آقای جواد معروفی اجرا می‌کند.

اجرای سیما بینا:

نگارا کاسه چشم سر آیت یار میون هر دو چشم جای پایت یار
از آن ترسم که ناگه کج نهی پا یار نشیند خار مژگانم به پایت
(ای دل بنالم) ۳

ای دل بنالم یار، دل ناله داره یار ستاره آسمون دنباله داره
(ای دل بنالم) ۳

مو که چون اشترم قانع به خارم یار خوراکم خارو خرواری به بارم یار
از این خرجِ قلیل و بار سنگین یار هنوز از روی مالک شرمسارم
(دل بنالم) ۳

ای دل بنالم یار، دل ناله داره یار ستاره آسمون دنباله داره
(ای دل بنالم) ۳

دو زلفونت بُود تارِ رُبام یار چه می‌خواهی ازین حالِ خرابم یار

تو که با مو سر یاری نداری یار چرا هر نیمه شو آیی به خوابم
(ای دل بنالم) ۳

ای دل بنالم یار، دل ناله داره یار ستاره آسمون دنباله داره
(ای دل بنالم) ۳

دکلمه روشنک:

(سر کوه‌های بلند ناله‌ای بر آرم) ۲ مواز کی کمترم یاری ندارم
(کلنگ بر دست گیرم نی به دندون) ۲ ازین کوه و کمر یاری بر آرم
استاد حسن کسایی نغماتی را در مایه دشتی می‌نوازد

ادامه دکلمه:

الا دختر تو رم مایم چه میگی چرا با قوم و خویشونت نمیگی
مو که با قوم و خویشونم بگفتم مو رو بر تو نمیدن، تو چه میگی
استاد کسایی اندکی دیگر به سلو نوازی ادامه می‌دهد.

ادامه دکلمه:

بلند بالا به بالات آمدم مو به بالای خال لبهات آمدم مو
شنیدم خال لبهات می فروشی خریدارم به سودات آمدم مو
ارکستر گلها مجددا آهنگ ابتدای برنامه را تکرار می‌کند

نگارا کاسه چشم سر آیت یار میون هر دو چشم جای پاید یار
از آن ترسم که ناگه کج نهی پا یار نشیند خار مژگانم به پاید
(ای دل بنالم) ۳

ای دل بنالم یار، دل ناله داره یار ستاره آسمون دنباله داره
(ای دل بنالم) ۳

مو که چون اشترم قانع به خارم یار خورا کم خارو خرواری به بارم یار
از این خرج قلیل و بار سنگین یار هنوز از روی مالیک شرمسارم
(ای دل بنالم) ۳

ای دل بنالم یار، دل ناله داره یار ستاره آسمون دنباله داره
(ای دل بنالم) ۳

دو زلفونت بُود تارِ رُبام یار چه می‌خواهی ازین حالِ خرابم یار
تو که با مو سرِ یاری نداری یار چرا هر نیمه شو آیی به خوابم

(ای دل بنالم) ۳

ای دل بنالم یار، دل ناله داره یار ستاره آسمون دنباله داره

(ای دل بنالم) ۳

روشنک: رایحه گل‌های صحرایی همیشه دل‌انگیز است.

منوچهر نوذری

آنچه شنیدید ترانه‌ای بود اصیل از آهنگ‌های محلی خراسان با صدای دوشیزه سیمای بینا، با همکاری آقای عباس شاپوری، نی از آقای حسن کسایی.

مدت اجرای برنامه ۱۵ دقیقه و ۱۰ ثانیه است.

توضیحات: آنچه به علاقه‌مندان گل‌ها تقدیم شد گل‌های صحرایی شماره ۱ بود که با آهنگی محلی و اشعاری نیز محلی اجرا شده، برخی از شعر ترانه از بابا طاهر و مقداری دیگر رباعیات محلی است، تنظیم آهنگ زیبای برنامه از آقای جواد معروفی است و آقایان حسن کسایی و عباس شاپوری در آن شرکت داشته، اشعار متن برنامه از بابا طاهر است ولی برخی از آن رباعیات در دیوانش یافت نشد، ناگفته نماند که این ترانه و آهنگ در شاخه گل شماره ۲۱ با صدای سیما بینا و در شاخه گل شماره ۲۷ با صدای الهه اجرا شده برنامه‌ای که نوشته شده شماره‌اش توسط گوینده گفته نشده و بنظر می‌رسد نسخه شماره دار وجود نداشته باشد و به همین شکل از رادیو استخراج شده ولی طبق تحقیقات این برنامه اولین شماره گل‌های صحرایی است که اجرا شده، گوینده آقا در ابتدای برنامه با گفتن گل‌های صحرایی اکتفا کرده و در پایان نیز در معرفی هنرمندان شماره‌ای ذکر نکرده و بنظر بنده گوینده این بخش آقای منوچهر نوذری بوده که در گل‌های دیگر هم در معرفی ابتدا و یا انتها شرکت داشته و حتی در معرفی نام خانم سیما بینا را سیمای بینا گفته که به همان شکل نوشته شده. بی‌مناسبت نیست متذکر شوم که در اغلب برنامه‌های گل‌ها بغیر از گل‌های تازه اولین شماره این برنامه‌ها شماره‌اش توسط گوینده ذکر نشده گل‌های رنگارنگ که اولین شماره آن ۱۰۰ بوده گفته نشده در گل‌های صحرایی که مشاهده شد ذکر نشده، در یک شاخه گل که ناقص بدست آمده ذکر نشده و در برگ سبز هم ذکر نگردیده و بدون تردید در گل‌های جاویدان هم که قدیمی تر بوده بنظر نمی‌رسد ذکر شده باشد شاید بیشتر به علت این بوده که اولین برنامه بوده و هنوز نکات ظریف و با اهمیت برنامه‌ها برایشان مشخص نشده بوده.